

Հավելված
ՀՀ կառավարության 2023 թվականի
նոյեմբերի 30-ի N 2097 - Ն որոշման

« 21.	Մոմերով պար	Ժողովրդական պարարվեստ	<p>Մոմերով պարը երկու գնալ, երկու դառնալ պարաքայլերով ավանդական գովնդն է՝ փակ շրջանով ծիսական պար, որը պարում են հարսանիքների վերջում, երբ խնջույքի սեղանները մասամբ հավաքում են՝ ասպարեզ բացելով պարերի համար:</p> <p>«Մոմերով պարը» պարում են ամուսնացած տղամարդիկ և կանայք՝ պարաշարք ներառելով հարսին ու փեսային (թագավորին): Պարը խորհրդանշում է հարսի և փեսայի ամուսնական կյանք մուտք գործելու խորհուրդը, իսկ մոմերի լույսը՝ ըստ ժողովրդական պատկերացման, պաշտպանում է օրվա հերոսներին չար ուժերից:</p>	<p>Պարը Մուշից և Ալաշկերտից բերել են 19-րդ դարի 30-ական թվականներին ներկայիս Մարտունու տարածաշրջան գաղթած հայերը: Այն նաև անվանում են Թագավորի գովնդ: Պարաքայլերը մինչև օրս չեն փոփոխվել, սակայն ծիսկանության հետ կապված որոշ տարրեր մոռացվել են: 20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարի սկզբին «Մոմերով պարը» աստիճանաբար կորցնում է իր ծիսական խորհուրդը. պարում են բոլոր հարսանքավորները՝ ամուսնացած, այրի, ազապ, նույնիսկ մանկահասակ տղաներն ու աղջիկները՝ մեկական մում բռնած:</p>	<p>Տարրի կրողը ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Մարտունի համայնքն է:</p>	<p>Մեր օրերում, երբ հարսանիքները սեփական օջախներում կազմակերպելու ավանդական սովորույթը տեղափոխվել է հարսանյաց սրահ, շատ փոփոխություններ են տեղի ունեցել հայկական ավանդական հարսանիքներում:</p> <p>«Մոմերով պարը», ինչպես նաև շատ հարսանեկան պարեր, աստիճանաբար մոռացվում են և կենցաղից բեմ տեղափոխվում: Պարը հիշում և պարում են և ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Մարտունի համայնքի 60-ից բարձր տարիքի անձինք և նույն համայնքի Ծովասար գյուղի մշակույթի կենտրոնի «Ալաշկերտ» ազգագրական երգի-պարի խմբի բոլոր տարիների անդամները:</p>
-------	-------------	-----------------------	--	--	---	---

22.	Յոթը քար	Ժողովրդական խաղ	<p>Խաղի համար անհրաժեշտ է գնդակ, յոթ տափակ քար և ազատ տարածություն: Խաղում են երկու թիմով՝ իրար դեմ: Շրջան են գծում, որի մեջ յոթ քարերը շարում են իրար վրա: Այնուհետև վիճակահանությամբ ընտրված առաջին թիմի խաղացողները որոշ հեռավորությունից հերթով գնդակով խփում են քարե բուրգին: Երբ բուրգը քանդվում է, երկրորդ թիմի խաղացողը փոխում է քարերը և վազում գնդակի հետևից: Գնդակը հայտնվում է երկրորդ թիմի ձեռքում: Առաջին թիմի խնդիրն է քարերը դասավորել նախնական դիրքով, այսինքն՝ իրար վրա: Երկրորդ թիմի խաղացողները պետք է խանգարեն նրանց՝ գնդակով խփելով առաջին թիմի խաղացողներին: Եթե խաղացողը բռնում է գնդակն օդում, կարող է այն հեռու նետել և դուրս չգալ խաղից: Խաղացողը, ում կայում է գնդակը, կարող է այնպես անել, որ գնդակն անդրադառնալով իրենից հեռու թռչի, իսկ ինքը՝ դուրս գա խաղից: Քարերը լրիվ դասավորելուց հետո առաջին թիմից մեկը պետք է ձեռքը դնի քարին և հաշվի մինչև 40-ը: Եթե հաշվարկը կիսատ է մնում, այսինքն՝ նրան գնդակով խփելով հանում են խաղից, ապա մյուս</p>	<p>«Յոթը քար» խաղը խաղացել են Նոր Բայազետից Գավառ եկածները՝ տարածելով այն տարածաշրջանում: Ինչպես նշում է ազգագրագետ Վ. Բդոյանը. «Ձեռնագնդակախաղերի մեծ մասը պահպանվում էր մինչև 1930-ական թվականների վերջերը: Մինչև կաշեպատ և ուտինե գնդակները խաղային կենցաղի մեջ մտնելը, հայ գյուղերում և քաղաքներում օգտագործում էին ինքնաշեն մազե գնդակները և մեջը բրդով լցված ու երեսն ասեղնագործված խնձորաչափ գնդակները: 1930-ական թվականներից սկսած՝ փոքր չափերի ռետինե գնդակները լիովին փոխարինեցին նախորդներին և դրանք այժմ օգտագործվում են հազիվ պահպանված մի քանի խաղերում:» (Վ. Բդոյան, «Հայ ժողովրդական խաղեր», Երևան, 1980, էջ 103- 121): Մինչև 20-րդ դարի 60-70-ական թվականները խաղը շատ տարածված էր մարզում: Հետագա տարիներին այն աստիճանաբար մոռացվում է, և ավելի քիչ երեխաներ են «Յոթը քար» խաղում:</p>	<p>Տարրի կրողները ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Գավառ համայնքի և հարակից բնակավայրերի երեխաներն են:</p>	<p>Այս խաղը խաղացել են ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Գավառ քաղաքի և հարակից բնակավայրերի տարբեր տարիքի երեխաները խմբերով՝ թե՛ աղջիկները և թե՛ տղաները: Այն ընթանում էր մեծ աղմուկով և աշխուժությամբ՝ խաղում ներգրավելով բոլոր ակասատես երեխաներին: Ներկայում աստիճանաբար մոռացվում է, քանի որ երեխաների գերակշռող մասը նախընտրում է օգտվել ինտերնետային խաղերից: Շատ երեխաներ տանից քիչ են դուրս գալիս և ժամանակի մեծ մասը համակարգչի առաջ կամ բջջային հեռախոսով են անցկացնում: Գավառ համայնքի հարակից բնակավայրերում, որտեղ ինտերնետային կապը բացակայում է կամ լավ չի աշխատում, երեխաների մի մասը շարունակում են խաղալ այս աշխույժ խաղը:</p>
-----	----------	-----------------	---	---	---	---

			թիմակիցը շարունակում է հաշվել: Եթե նրանց հաջողվում է հաշիվն ավարտին հասցնել, ապա առաջին թիմը ճանաչվում է հաղթող, իսկ, եթե երկրորդ թիմին հաջողվում է հեռացնել հակառակորդի բոլոր խաղացողներին, ապա խաղի արդյունքում նա է հաղթող ճանաչվում:			
23.	Քարկտիկ	Ժողովրդական խաղ	Խաղը ժամանցի կազմակերպման լավ միջոց է և հնարավորություն է տալիս տարածության մեջ ճիշտ կողմնորոշվել ու պարզ հաշիվ կատարել: Խաղում են հինգ ողորկ ու փոքրիկ քարերով: Ընտրվում է հարթ տարածություն, հինգ քարը շարում են և վերցնում դրանցից մեկը: Ցուցամատն ու միջնամատը դնում են իրար վրա, բութ մատը հեռացնում են նշված մատներից, դնում հարթ տարածքի վրա, մատների մեջտեղում ստեղծում բաց տարածություն: Նախապես վերցրած քարը նետում են վերև, այդ ընթացքում պետք է հասցնեն գետնին զցած քարերը կամարի տեսք տված մատների տակից մի կողմից անցկացնեն մյուս կողմը և հասցնեն վեր նետած քարն արագ բռնեն: Սկզբում քարերն անց են կացնում կենտ թվով, այնուհետև՝ զույգ: Այս քայլերն անթերի կատարողը դառնում է խաղի հաղթողը:	Քարկտիկն ազգային խաղ է, որը հիշատակվում է «Արի խաղանք քարկտիկ, Նինո՝» ժողովրդական երգում: Խաղն ունեցել է տարբեր անվանումներ՝ հավկունք, ափյուկ, քարքշտիկ, փամփաստ, ծառո, շնուկ և այլն (Վարդ Բոյյան, Հայ ժողովրդական խաղեր, Երևան, 1983, էջ 204-213): Խաղն ավելի ակտիվ ու մրցակցային դարձնելու համար խաղում են մի քանի հոգով, որը զարգացնում է երեխաների մտածելակերպը, մատների ճկունությունը և արագ կողմնորոշվելու ունակությունը: Շիրակի մարզում տարածված «Քարկտիկ» խաղի մասին, որը խաղում են 5 կլոր քարով, հիշատակություններ կան դեռ 20-րդ դարի սկզբներից (Կ. Բազեյան, «Խաղը Ալեքսանդրապոլի ավանդական մշակույթում», Գյումրի, էջ 18):	Տարրի կրողները ՀՀ Շիրակի մարզի Ախուրյան համայնքի Ախուրյան բնակավայրի տարբեր տարիքի բնակիչներն են:	Ներկայում քարկտիկը գրեթե մոռացության է մատնվել: Այն պահպանվում է համայնքի միջին և տարեց բնակիչների հիշողություններում, որոնք այն փոխանցում են ընտանեկան ու բակային միջավայրերում: Անհրաժեշտություն է խաղի աշխուժացումն ու տարածումը երեխաների շրջանում, դրա նոր և հետաքրքիր լուծումներով զուգորդված կիրառման խթանումը, որը կնպաստի ոչ միայն ժառանգության այս ձևի պահպանմանը, այլև կրթական համակարգում երեխաների տարածական մտածողության, արագ կողմնորոշվելու, ճիշտ, դիպուկ քայլեր ու պարզ հաշիվ կատարելու ունակությունների զարգացմանը:

24.	Գյումրիի ատաղձագործությունը	Ավանդական արհեստագործություն	<p>Ալեքսանդրապոլում (Գյումրիի նախկին անվանումներից) փայտամշակության հետ կապված արհեստները լայն տարածում ունեին և բաժանվում էին նեղ մասնագիտաց-ված ճյուղերի: Ալեքսանդրապոլի նշանավոր հյուսների, ատաղձագործների, կահագործների, սայլ և փայտե անիվ պատրաստողների, փայտի խառատների, տախտակ ձևողների, տակառագործների զբաղմունքը և արտադրանքը մեծ պահանջարկ էին վայելում քաղաքի և համանուն գավառի բնակչության շրջանում: Որպես փայտանյութ հիմնականում օգտագործում էին կաղնեփայտը: Իրենց գեղարվեստական և ոճական առանձնահատկություններով աչքի էին ընկնում կահույքագործ վարպետների պատրաստած պահարանները, սեղաններն ու աթոռները, ինչպես նաև ատաղձագործների պատրաստած փայտե դարպասները, եկեղեցիների, առանձնատների շքամուտքերի և սենյակների դռները, գեղազարդ առաստաղներն ու պատուհանների ծածկափեղկերը:</p>	<p>19-րդ դարի 30-40-ական թթ. սկսած՝ Գյումրի բնակավայրի տեղում հիմնված Ալեքսանդրապոլ քաղաքն Արևմտյան Հայաստանի Կարին, Կարս, Բայազետ քաղաքներից ներգաղթած հմուտ արհեստավորների շնորհիվ վերածվեց նշանավոր առևտրական և արհեստավորական կենտրոնի, որտեղ հաշվվում էին 100-ից ավելի արհեստ և զբաղմունք: Քաղաքում ծավալված շինարարությունը, բնակարանների կահավորանքի և փայտե կենցաղային իրերի լայն պահանջարկը խթան հանդիսացան փայտամշակման արհեստների զարգացման և նեղ մասնագիտացումների առաջացման համար: Տարիների ընթացքում սեփական հմտություններին հավելելով ռուսական և եվրոպական վարպետների փայտագործության տեխնոլոգիաներն ու տեխնիկական միջոցները, տեղացի վարպետները ստեղծեցին փայտարվեստի անկրկնելի գործեր, որոնցից մեզ հասած նմուշները (շքամուտքի քանդակազարդ դռներ, ոճավորված պատուհաններ, կահույք և հատկապես գեղազարդ առաստաղներ) առանձնանում են մտահղացման և իրականացման կատարելությամբ: Խորհրդային տարիներին գանգվածային</p>	<p>Տարրի կրողները ՀՀ Շիրակի մարզի Գյումրի համայնքի հյուսնատաղձագործ վարպետներն են:</p>	<p>20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարի սկզբներին ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրման, փայտին փոխարինող ավելի մատչելի նյութերի առկայության, որակյալ փայտի խիստ թանկացման պատճառով սկսեց նվազել անհատ վարպետների կողմից պատրաստվող փայտե իրերի պահանջարկը, որը բնականաբար նպաստեց փայտի գեղարվեստական մշակման հմտությունների կիրառման վտանգվածությանը: Կահույքի պատրաստման տեղական ավանդույթների և քաղաքի պատմության և մշակույթի հուշարձան հանդիսացող շենքերում դեռևս պահպանված փայտյա ձևավորումների մանրամասն չափագրումը և լուսանկարումը, ինչպես նաև «Կումայրի» արգելոց-թանգարանի տարածքում առկա, երկրաշարժից վթարված հուշարձան-շենքերի պահպանումն ու վերականգնումն իրականացնելու համար անհրաժեշտություն է</p>
-----	-----------------------------	------------------------------	---	--	--	--

				<p>տիպային շինարարության, ուտիլիտար գործարանային կահույքի լայն կիրառման պատճառով փայտամշակության բազմաթիվ ճյուղեր անկում ապրեցին: 1950-60-ական թթ. դեռևս պահպանվում էր պատվերով բնավայտից կահույքի պատրաստման ավանդույթը, որը վերացավ նախորդ դարի վերջերից՝ իր տեղը զիջելով գործարանային, հիմնականում երեսապատված, մամլաթեփով հավաքված տարբեր կենցաղային նշանակության կահույքին: Նույն ժամանակներում իսպառ վերացավ նաև գեղագարդ առաստաղներ հավաքող առաջնագործության կարիքը, քանզի գերանակապ ծածկերին փոխարինելու եկան երկաթբետոնե կառուցվածքները:</p>		<p>հյունաստաղձագործության արհեստագործական ավանդույթի պահպանությունը:</p>
25.	Ածիկի պատրաստման ավանդույթը	Ուտեստի պատրաստման ավանդույթ	<p>Ածիկը երկրագործական մշակույթի կերակրատեսակ է, քանի որ կապված է ցորենի ծիլի գաղափարի հետ: Ածիկի պատրաստումը երկարատև ու աշխատատար գործընթաց է, որի ընթացքում կարմրահատ ցորենի հատիկները ցանցկեն մակերեսի վրա մուգ տեղում ծլեցնում են, մինչև դեղին ծիլը մեկ մատնաչափ բարձրանա: Ծլած ցորենն անցյալում ծեծում էին, ավելի ուշ շրջանում՝ աղում մսաղացով: Ստացված խյուսը քամում էին և</p>	<p>Հ. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանում» ներկայացված է «Ծիլ, ընծյուղ» իմաստ ունեցող «ած» արմատը՝ հղում կատարելով հայերեն թարգմանված Բ. Կեսարացու «Վեցօրեայքին» (5-րդ դար): Ածիկ բառը որպես գարնանացան ցորեն կամ ցորենի խյուս-կերակուր ներկայացված է 19-րդ դարի սկզբի հայերեն լեզվի տարբեր բառարաններում՝ հղելով ավելի վաղ շրջանի ստուգաբանությո-</p>	<p>Տարրի կրողները ՀՀ Կոտայքի մարզի Մեղրաձոր համայնքի բնակիչներն են:</p>	<p>Ներկայում ածիկ պատրաստելու սովորույթը պահպանվել է Մեղրաձոր համայնքի տարեցների և մի քանի ընտանիքների կենցաղում: Տարեց բնակիչները հանդիսանում են տարրի առավել ամբողջական կրողներ, քանի որ ունեն պատրաստման և կիրառման գիտելիք և փորձառություն: Ածիկ պատրաս-</p>

			<p>եփում սկզբում թոնրի վրա, ապա երբ սկսում էր գույնը մգանալ, կախում էին արդեն հանգած թոնրի մեջ՝ մինչև կարմրի և խտանա: Ածիկը պահքի շրջանում քաղցրավենիքին փոխարինող սնունդ էր, այն պատրաստվում էր առանց յուղի և հանդիսանում էր կերակրացանկը բազմազանեցնող ուտեստ:</p>	<p>յուններ և վկայություններ: Այս կերակրատեսակը պատրաստել են ուշ ձմռան և վաղ գարնան ընթացքում: Այն հանդիսանում է պահքի շրջանի կերակուր: Ավանդական կենցաղում կանոնավոր պատրաստվող ուտեստներից էր, պահվում էր կավե կճուճների մեջ՝ մառանում և բազմազանեցնում ճաշացանկը՝ որպես քաղցրավենիք ու հազեցնող կերակուր: Ժամանակի ընթացքում ածիկը, ինչպես ավանդական խոհանոցի շատ ուտեստներ, ավելի քիչ է պատրաստվում: Համայնքում հավատում են, որ վաղ գարնանն ածիկ ուտելն ունի կազդուրող ազդեցություն: Կերակրատեսակը հիմնականում կենցաղավարել է մինչև 1980-ականները՝ ապա դրա կիրառումն աստիճանաբար նվազել է:</p>	<p>տեղու սովորույթի նվազումը կապված է ավանդական խոհանոցի ուտեստներին բնորոշ մարտահրավերների հետ՝ պարենամթերքի արտադրություն, սննդային բազմազանության մատչելիություն, աշխատատար և դժվար պատրաստվող ուտեստների փոխարինում արագ պատրաստվող ուտեստներով, ավանդական ընտանիքների տրոհում՝ ընտանիքների կազմի փոքրացում և այլն: Մինչդեռ ածիկի պատրաստումը, բացի ավանդական ուտեստի պատրաստման փորձ պարունակելուց, հանդիսանում է երկրագործական սովորույթների, ընտանեկան կապերի ամրապնդման, կանաչ մոտեցումներով խոհանոցային սովորույթների պահպանության օրինակ: Ածիկ պատրաստելու ավանդույթի և դրա համատեքստի շուրջ գիտելիքի կենսունակության վերականգնումը կարող է ազդել նաև համայնքի բնակիչների առողջ ապրելակերպի</p>
--	--	--	--	---	---

						մոտեցումների վրա, ինչպես նաև դառնալ համայնքային զարգացման տնտեսական և զբոսաշրջային ծրագրերի ու նախաձեռնությունների հիմք:
26.	Կարճևանի բարբառ	Բարբառ	Կարճևանի բարբառը հայերենի հետաքրքրական դրսևորումներից է, որը Մեղրու տարածաշրջանի Կարճևան գյուղի հաղորդակցման միջոցն է: Բարբառն ունի եռաստիճան անտեղաշարժ բաղաձայնական համակարգ, այսինքն՝ ի տարբերություն հայերենի այլ բարբառների՝ պահպանել է հին հայերենյան համակարգը: Ըստ հայերենի բարբառների ձևաբանական դասակարգման՝ Կարճևանի բարբառն ընդգրկվում է Ս ճյուղի բարբառների շարքում, որովհետև ունի անկատար դերբայի՝ <i>u</i> մասնիկով կազմություն՝ իս իմ <i>իփիս /ես եմ եփում/</i> : Սակայն Ս ճյուղի մյուս բարբառներից այս բարբառը տարբերվում և դրանց շարքում ուրույն տեղ է գրավում նրանով, որ օժանդակ բայից առաջ ունենում է անկատար դերբայի՝ <i>j</i> մասնիկով ձև՝ <i>իփիյ</i> իմ (եփում եմ): Հետաքրքրական իրողություններից են բարբառում անցյալ անկատար ժամանակաձևի կազմությունը՝ իփիյ իմ լե (եփում էի), անցյալ կատարյալի վերլուծական	Կարճևան տեղանունն առաջին անգամ հիշատակել է Ստեփանոս Օրբելյանը (13-14-րդ դարեր): Ըստ Ղ. Ալիշանի՝ 1873 թ. մարդահամարի տվյալների՝ Կարճևանում բնակվում էին 35 տուն հայեր և մեկ տուն ռուսներ: Կարճևանի բարբառի մասին առաջինը խոսել է Ա. Ղարիբյանը 1939 թ. հրատարակված «Հայ բարբառների մի նոր ճյուղ» աշխատության մեջ: Լեզվաբանն այդ աշխատության մեջ փաստում է հայ բարբառների մի նոր՝ Ս ճյուղի առկայությունը՝ դրա մեջ դասելով Արդվինի, Շաղախի, Կարճևանի, Մեղրու, Հաղբուօթի, Ուրմիայի և Հավարիքի բարբառները: Բարբառի ամբողջական ուսումնասիրությունը և նկարագրությունն է ներկայացնում Հ. Մուրադյանի «Կարճևանի բարբառը» աշխատությունը (Երևան, 1960 թ.): Գ. Զահուկյանը, կատարելով բարբառների բազմահատկանիշ դասակարգում, Կարճևանի բարբառային միավորն ընդգրկել է Մեղրու բարբառի կազմում (Գ. Զահուկյան, Հայ	Բարբառի կրողները Մեղրու տարածաշրջանի Կարճևան համայնքի բնակիչներն են:	Ինչպես հայերենի մյուս բարբառները, գյուղինը ևս մեր լեզվի յուրահատուկ դրսևորում է՝ իր հնչյունաբերականական, բառապաշարային առանձնահատկություններով: Լինելով եզրային բարբառ՝ հայերենի այս դրսևորումը պահպանել է արխաիկ շատ իրողություններ, որոնք կարող են նպաստել ինչպես հայոց լեզվի պատմության, այնպես էլ տարածաշրջանի պատմական, ազգագրական, ժողովրդագրական ու այլ կարգի շատ հարցերի պարզաբանմանը: Բարբառները լեզվից դուրս իրողություններ չեն, դրանք զարգանում ու փոփոխվում են լեզուն կրող ժողովրդի, ընդհանուր լեզվի հետ միասին: Առանձին բարբառներ, դրանց թվում և Կարճևանի բարբառը, ենթակա են արտալեզվա-

			<p>արտահայտությունը՝ իփալ ըմ (եփեցի), ապանի դերբայի յուրահատուկ ձևը՝ <i>իփիլացուկ</i> ըմ (եփելու եմ) և այլն:</p> <p>Կարճևանի բարբառը բնականաբար շատ ընդհանրություններ ունի Ս ճյուղի մյուս՝ Ղարադաղի, Արդվինի, Հաղբուօթի, Դգմարի, Քեյվան-Շաղախի և Ուրմիայի բարբառների հետ, սակայն ավելի մոտ է նույն ճյուղի Մեղրու բարբառին:</p>	<p>բարբառագիտության ներածություն, 1972 թ.): «ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության կազմած՝ «Հայերենի բարբառագիտական ատլասի» նյութերի հավաքման ծրագրով 1977 թ. Կարճևանի բարբառի հատկանիշների գրանցում է կատարել Հ. Մուրադյանը (լեզվի ինստիտուտի արխիվ, տետր 21), որի վկայությամբ՝ Կարճևան գյուղը լեզվական տեսակետից միատարր է, բարբառով խոսում են փոքրից մեծ:</p>		<p>կան լրացուցիչ գործոնների (աշխարհաքաղաքական իրավիճակ, պատերազմ, ժողովրդագրական տեղաշարժեր) ազդեցության և դրանց գոյատևումը կարող է վտանգվել: Հայերենի ցանկացած դրսևորում ընդհանուր լեզվի անտրոհելի մի մասն է, իսկ ընդհանուրը պահպանելու համար անհրաժեշտ է պահպանել մասերը և դրանց միասնությունը:</p>
<p>27.</p>	<p>Մեղրի համայնքի չաթանագործության ավանդույթը</p>	<p>Ավանդական արհեստագործություն</p>	<p>Չաթանը բարակ ճյուղերից կամ եղեգնի բարակ ցողուններից հյուսած մրգեր չորացնելու երկար փողոցն է: Բացի այդ փողոցից եղեգից պատրաստվում են նաև զամբյուղներ, ծաղկամաններ, կենցաղում օգտագործվող տարբեր իրեր:</p> <p>Չաթանների կիրառմամբ չիր պատրաստելու ավանդույթը լավագույն տարբերակ է համարվում և հիմնականում բնորոշ է Մեղրի համայնքին:</p> <p>Մեղրեցիները չաթաններ գործել են Արաքսի ափամերձ եղեգներից, որոնք նախապես կտրում էին, հեռացնում ավելորդ շյուղերը, չորացնում, երբեմն ենթարկում էին ջերմային մշակման, ապա վուշի թելով,</p>	<p>Մեղրու տարածաշրջանում չաթաններ գործելու արհեստը ձևավորվել է շատ վաղուց, ստույգ ժամանակագրություն առկա չէ: Նախկինում այդ արհեստին հիմնականում տիրապետել են համայնքի տղամարդիկ: Չաթանները երկար տարիներ էին գործածվում և նույնիսկ փոխանցվում սերնդեսերունդ: Այժմ մրգերի չորացման ավելի ժամանակակից մեթոդներ են կիրառվում: Համայնքում կարծիք կա, որ Մեղրու ջերմ արևի տակ, Արաքս գետի եղեգներից գործած չաթանի վրա չորացրած մրգերի համն ավելի լավ է պահպանվում: Չաթանագործ վարպետները պատրաստել են նաև կենցաղում լայնորեն օգտագործվող</p>	<p>Տարրի կրողը ՀՀ Սյունիքի մարզի Մեղրի համայնքն է:</p>	<p>Մեղրու բնակլիմայական պայմանները թույլ են տալիս յուրահատուկ համով բերք ունենալ: Չաթանի պատրաստման հիմնական հումքը եղեգն է, որի կիրառումը տարածված է Մեղրիում: Եղեգի կոճղարմատները պարունակում են 50 տոկոս օսլա, 15 տոկոս ածխաջրեր, մինչև 32 տոկոս կոշտ բջջանյութ, ուտելի են և համեղ: Եղեգի օգտակարությամբ պայմանավորված, Մեղրիում՝ հատկապես տարեցների շրջանում համոզված են, որ չաթանների վրա</p>

			<p>որոնց ծայրերին հարթ քարեր էին կապում, չաթանների համար կիրառվող հատուկ հմտությամբ գործում էին: Չաթանների լայնությունը կազմում էր 1-1,5 մետր, որպեսզի հարմար լիներ մրգի չորացման համար, իսկ երկարությունը՝ ըստ ցանկության:</p> <p>Եղեգից գործած չաթանի վրա Մեղրու քաղցրահամ մրգերը հեշտությամբ չորանում էին՝ պահպանելով իրենց անկրկնելի համն ու հոտը:</p>	<p>սափորներ, զամբյուղներ, կավե կուժ-կուլաների, գինու կարասների պահպանման համար օգտագործվող հարմարանքներ: Չաթանների կիսամամբ չրի պատրաստումն արդիական է նաև այսօր, սակայն սահմանափակ կիրառելի: Մի քանի բնակավայրերում դեռևս պահպանվել են չաթանները, բայց երիտասարդները հիմնականում օգտվում են մրգաչորացման ժամանակակից սարքավորումներից: Չաթանագործության հմուտ վարպետ է եղել Մեղրիի բնակիչ Ռուբեն Վարդանյանը, իսկ ներկայում՝ Մեղրիում չաթանագործության արհեստով զբաղվում են վարպետներ Էդիկ Զաքարյանն ու Անդրանիկ Համբարձումյանը:</p>		<p>չորանալուց հետո Մեղրիի արևահամ մրգերը պահպանում են իրենց համն ու հոտը: Այս նախադրյալներից ելնելով՝ անհրաժեշտություն կա կորստյան վտանգից փրկելու և պահպանելու չրերի պատրաստման ավանդական տարբերակները՝ զուգակցելով այն ժամանակակից մշակումների հետ՝ որպես էկոլոգիապես մաքուր սննդի արտադրություն ապահովելու միջոց:</p>
28.	Գորիս և Միսիան համայնքների բրուտության ավանդույթը	Ավանդական արհեստագործություն	<p>Գորիսում և Միսիանում տարածված բրուտության առանձնահատկությունը կենցաղային և գեղարվեստական իրերի, հուշանվերների պատրաստումն է և ինքնատիպ զարդանախշերի օգտագործումը: Արհեստագործ վարպետները հիմնականում աշխատում են հնագույն տեխնոլոգիաներով, որոնք էլ ժամանակի ընթացքում նորացվում և կատարելագործվում են նրանց կողմից: Գորիս և Միսիան համայնքներում խեցեգործական իրերի արտադրությունը զարգացման</p>	<p>ՀՀ Սյունիքի մարզի տարածքում բրուտությամբ զբաղվել են դեռևս հնագույն ժամանակներից: Այն առավել տարածված է եղել Գորիս և Միսիան համայնքներում, որտեղ գործել են բրուտության/խեցեգործության արհեստանոցներ (Ստեփան Լիսիսցյան, Զանգեզուրի հայերը, Երևան, 1969 թ., էջ 163-164): 1960-1980-ական թվականներին աստիճանաբար նվազել է ավանդական եղանակով պատրաստված խեցեգործական իրերի պահան-</p>	<p>Տարրի կրողները ՀՀ Սյունիքի մարզի Գորիս և Միսիան համայնքներն են:</p>	<p>Սյունիքում բրուտությունն սկսել է դիտարկվել միայն բիզնես մտածողության տեսանկյունից, որը վտանգավոր է ավանդույթների պահպանման համար: Ավանդական տեխնիկայով և տեխնոլոգիաներով աշխատանքը ժամանակակից խեցեգործության հիմքն է և կարևոր նշանակություն ունի ոչ միայն ժառանգության պահպանության, այլև համայնքների տնտե-</p>

			<p>որոշակի փուլեր է ունեցել: Սկզբնական շրջանում առավելապես արտադրվել է կենցաղում օգտագործվող ամանեղեն, այնուհետև ինդուստրիալ արտադրության տարածման հետ կապված, կիրառումը հիմնականում նվազել է: Ներկայումս պահպանվում է համայնքներում գործող փոքրաքանակ վարպետների շտրիկով:</p> <p>Գորիսի բրուտոյան ավանդույթի մասին նկարագրվում է Ակսել Բակունցի «Բրուտի տղան» պատմվածքում:</p>	<p>ջարկը, ուստի և վարպետների թիվը:</p> <p>Տարածաշրջանում բրուտոյանը փոխանցվել է ժառանգաբար և առանձնանում է որպես տոհմային գործունեություն՝ «բրուտի տոհմ» բնութագրմամբ:</p> <p>Գորիս համայնքում 70-ականների հայտնի վարպետ բրուտագործն էր Հրանտ Բաղդազյույանը, որը սերում էր բրուտի տոհմից:</p> <p>Ներկայումս Գորիս և Սիսիան համայնքներում գործող վարպետները պահպանում են տեղական ավանդույթները և տեխնիկական հմտությունների զարգացմամբ նորովի ներկայացնում բրուտոյանը:</p>		<p>սական կայունության և տարածաշրջանում մշակութային զբոսաշրջության զարգացումը խթանելու ուղղությամբ: Այդպիսի օրինակներից է Սիսիան համայնքում գործող «Սիսիան կերամիքս» ընկերությունը, որը ոչ միայն պահպանում է ավանդույթը և տարածում, այլև վարպետաց դասերի միջոցով ապահովում դրա փոխանցումը:</p> <p>Ավանդույթի հիմքով նոր արհեստանոցների ստեղծումը և երիտասարդների ներգրավումը կարող են նպաստել Գորիս և Սիսիան համայնքներում բրուտոյան պահպանմանն ու տարածմանը:</p>
<p>29.</p>	<p>Ամբողջահատիկ ալյուրից և թթխմորից հացի պատրաստման և կիրառման ավանդույթը</p>	<p>Ժողովրդական կենսապահովման մշակույթ</p>	<p>Գյուղական հացը հիմնականում պատրաստում են պարզ բաղադրիչներից՝ ալյուր, ջուր, թթխմոր և աղ: Կան տարբեր հացատեսակներ՝ բոքոնը՝ ուռուցիկ ու հաստ հաց, դոնը կամ դոնիկը՝ երկարաձև բոքոն հաց, բաղարջը՝ չթթված խմորից պատրաստված հաց, թալուկովը՝ բուսայտով, համեմունքներով և նոսն հատիկներով հացը, նաև փառնիկը ու թափթափան:</p> <p>Գյուղական հացի պատրաստման կարևոր բաղադրիչներից էր քարի</p>	<p>Հացի և հացարարման նկատմամբ պաշտամունքն ու հարգանքը կենսունակ է եղել և շարունակվում է ՀՀ Տավուշի մարզի Բերդ համայնքում, չնայած հացի փռերի թվի նվազմանը: Համայնքում միշտ տարածված է եղել ամբողջահատիկ ալյուրից և թթխմորից բոքոն հացերի պատրաստումն ու սպառումը:</p>	<p>Տարրի կրողները ՀՀ Տավուշի մարզի Բերդ համայնքում բնակվող կանայք են:</p>	<p>Բերդ համայնքում գյուղական հացի պատրաստման եղանակը պահպանվել է առ այսօր: Ոչ միայն տեղացիներին, այլև համայնքի այցելուներին գրավում է հացարարման մշակույթը: Ամբողջահատիկ ալյուրից և թթխմորից հացի պատրաստման ավանդույթը շարունակվում է փոխանցվել սերնդեսերունդ: Մեր ժամանակներում այս մշա-</p>

			<p>հատուկ աղացով աղացած ամբողջահատիկ այուրը և թթխմորը: Խմորը հունցում էին փայտե տաշտի մեջ: Հացի խմորը հունցում էր տան ավազը: Խմորը հունցելուց հետո վերջում անմիջապես խաչ էին անում: Խմորը գնդելուց հետո անպայման մի գունդը մի կողմ էին դնում՝ հացի հաջորդ թխման համար: Ըստ ավանդույթի՝ հացաթխմանը մասնակցում էին միայն կանայք: Երբ փուռը վառում էին՝ հացի պատրաստմանը միշտ միանում էին հարևանները: Թխելուց հետո հացն ուներ պահպանման երկար ժամկետ՝ 10 օր: Սակայն հին հացը դեն չէին նետում: Նրանից պատրաստում էին մի ճաշատեսակ «կոնչոլ» անունով, որը յուղի և մանրացած բոբոնի խառնուրդ էր:</p>			<p>կույթը պահպանվում և տարածվում է մի շարք հացթուխների կողմից, որոնք զբաղվում են հայկական ավանդական հացատեսակների պատրաստմամբ՝ տարբեր միջոցառումների ընթացքում ներկայացնելով հացաթխման իրենց գիտելիքներն ու վարպետությունը:</p>
<p>30.</p>	<p>Դափի կատարողական և նվագարանագործական ավանդույթը</p>	<p>Ավանդական երաժշտական մշակույթ, ժողովրդապրոֆեսիոնալ կատարողական արվեստ, նվագարանագործություն</p>	<p>Դափը (դաֆ, դեֆ, դավալ) միաթաղանթ հարկանային նվագարան է, հիմնականում կիրառվում է սազանդարների և ժողովրդական նվագարանների տարբեր անսամբլներում: Կառուցվածքը՝ փայտե շրջանակի մի կողմում ամրացվում է կաշվե թաղանթ (ձկան, այծի, գառան), իսկ շրջանակի ներսի մասում կախվում են մետաղե բոժոժներ, արծաթե դրամներ՝ թափահարելիս զնգզնգալու նպատակով: Կաշվի տեսակով ու հաստությամբ պայմանա-</p>	<p>Արևելքի տարբեր երկրներում տարածված հնագույն միաթաղանթ, հարվածային նվագարաններից է, որի տարբեր տեսակներն առատորեն պատկերված են միջնադարյան մանրանկարներում և տապանաքարային պատկերաքանդակներում: Նվագարանի միջին՝ բոժոժավոր և փոքր՝ ծնծղայավոր տարբերակներ են պահվում «Հայաստանի պատմության թանգարան», «Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության թանգարան», «Հով-</p>	<p>Տարրի կրողները ՀՀ Շիրակի մարզում բնակվող ժողովրդական և ինքնու երգիչներն ու երաժիշտներն են:</p>	<p>Ներկայում ժողովրդական ու աշուղական նվագախմբերում եզակի կիրառություն ունի միջին չափի դափը, իսկ մեծ և ծնծղայավոր տարբերակները գրեթե չեն կիրառվում: Հիշյալ անսամբլներում թաղանթավոր-հարվածային նվագարանի գործառույթը հիմնականում դեռևս է վերապահվում: Եթե անգամ եզակի դեպքերում հնչում է դափը, ապա նվագարանին</p>

			<p>վորված՝ հնչողությունն ու տեմբրը կարող են տարբեր լինել (համեմատաբար փափուկ, խուլ, բամբ և զիլ): Նվագում են թաղանթի կողային և միջին հատվածներին երկու ձեռքերի մատների ու ափերի ութմիկ հարվածների միջոցով: Միաժամանակ, դափահարը երգելիս նվագարանը թեք դիրքով մոտեցնում է բերանին՝ ձայնի հնչողությունը հզորացնելու նպատակով: Դափը կիրառվում է մեղեդու ու թմբական պատկերն ընդգծելու նպատակով՝ ուղեկցելով երգերին ու պարերին: Արևելյան տարբեր երկրներում այն կիրառվում է նաև իբրև մենակատար՝ հատկապես պարային մշակույթում, ուր տարածված են նաև դափի փոքր՝ ծնծղայավոր տարբերակները, որոնց փայտե շրջանակի մեջ բացված հատուկ ճեղքվածքներում գույգերով ամրացված ծնծղաներ են դրվում: Շրջանակի տրամագիծը 34-50 սմ է: Տարածված են դափի մեծ, միջին և փոքր չափերը:</p>	<p>հաննես Շարամբեյանի անվան ժողովրդական արվեստների թանգարան», «Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան», «Գյումրու ժողովրդական ճարտարապետության և քաղաքային կենցաղի թանգարան» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններում, ինչպես նաև «Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիա» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության ֆոլկլորի կաբինետում և տարբեր մասնավոր հավաքածուներում:</p>		<p>բնորոշ կատարողական բնիկ ավանդույթը գրեթե չի պահպանվել, այլ միայն պարզեցված տեխնիկայով է ընդգծվում մեղեդու ու թմբական պատկերը: Նվագարանի լիարժեք կենսագործման նպատակով անհրաժեշտություն է դափի մեծ և ծնծղայավոր տարբերակների վերականգնումը, ինչպես նաև վարպետության դասերի միջոցով դափի կատարողական տեխնիկան ու հմտությունները երաժշտական մշակույթ ներմուծելը և տարածելը:</p>
31.	Սանթուրի կատարողական և նվագարանագործական ավանդույթը	Ավանդական երաժշտական մշակույթ, ժողովրդապրոֆեսիոնալ կատա-	Սանթուրը ցիմբալների ընտանիքին պատկանող բազմալար անկոթ նվագարան է: Հայկական ավանդական նվագարանային մշակույթում միակ լարային-հարկանային նվագարանն է: Ունի փայտե, սեղանաձև արկղ հիշեցնող իրան,	Սանթուրի նախատիպերն ու տարբերակները կիրառվել են արևելյան ու արևմտյան բազմաթիվ երկրներում: Որոշ տարբերակներ հանդիպում են հայկական մանրանկարներում (Ա. Գևորգյան «Արևեստներն ու կենցաղը հայկական մանրա-	Տարրի կրողները Մեքաստիայից գաղթած հայերի Երևանում բնակվող երաժիշտների սերունդներն են:	Խորհրդային տարիներին սանթուրի պատրաստման և կատարողական ավանդույթը աստիճանաբար երկրորդական պլան մղվեց և մոռացվեց՝ ժառանգաբար փոխանցման խաթար-

		<p>րողական արվեստ, նվագարանագործություն</p>	<p>որի ձախակողմյան թեք հատվածում, մետաղե ականջների վրա փաթաթվող մետաղե լարերը դեկայի ողջ մակերեսով հորիզոնական դիրքով ձգվելով, ամրանում են աջ կողմին: Նախկինում տարածված են եղել սանթուրի մեծ (24 լար) և փոքր (16 լար) տարբերակները: Ձայնի բարձրությունը կարգավորվում էր դրանց տակ դրվող փայտե կոճերի միջոցով: Նվագելիս սանթուրը դրել են ծնկներին կամ հատուկ սեղանիկի վրա և լարերը հնչեցրել եղջյուրե թակիչներով հարվածելով: Քանի որ սազանդարների և աշուղների ելույթների հիմնական վայրերը քաղաքային սրճարանները, թեյարաններն ու բազմամարդ հրապարակներն էին, ավանդական կյանքում սանթուրահարները տղամարդիկ էին:</p>	<p>նկարներում», Երևան, 1978 թ.): Սանթուրի պատկերներ կարելի է հանդիպել նաև հայկական տապանաքարերի պատկերաքանդակներում:</p> <p>Թատերագետ Գ. Լևոնյանի վկայությամբ՝ այն մեծ տարածում ուներ Արևմտյան Հայաստանի սազանդարների նվագախմբերում, աշուղական խմբերում: Ջութակի ու թառի հետ միասին՝ սանթուր է կիրառվել նաև աշուղ Ջիվանու նվագախմբում:</p> <p>Միջնադարից մինչև 1930-ական թթ. սանթուրն առավելապես կիրառվել է իբրև անսամբլային նվագարան և հնչել սազանդարների ու աշուղների երաժշտախմբերում:</p> <p>19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարի եղեռնագործության և հայրենագրկման պատճառով խաթարվեց նվագարանագործական և կատարողական ավանդույթի ժառանգական փոխանցումը, իսկ նախկին Արևմտյան Հայաստանի և արևելյան երկրների տարբեր բնակավայրերում ապաստանած հայ նվագարանագործ վարպետների մի մասն էլ, եկամտի այլ աղբյուր չունենալու պատճառով, սկսեցին օտարազգի աշակերտներին փոխանցել իրենց գիտելիքն ու փորձը:</p>	<p>ման և նման երաժշտության ու անսամբլների պահանջարկի բացակայության պատճառով: Ավելի ուշ, երբ 1970-ական թթ. սկսեցին նվագարանի ուսուցումը կազմակերպել մասնագիտական կրթօջախներում, նվագարանագործների պակասի, պատրաստման ու կատարման հմտությունների կորստի պատճառով առավել հարմար ու մատչելի էր համարվում նույն ընտանիքի ցիմբալ կոչվող նվագարանները՝ ներմուծել Ուկրաինայից, որտեղ ցիմբալի զանգվածային արտադրություն և բավարար քանակի վարպետներ ու երաժիշտներ կային: Բացի այդ, ուկրաինական ցիմբալն ավելի ժամանակակից էր դարձել, տեխնիկապես հեշտ էր լարելը, հնչողության կարգավորման, հենակների ու ոտնակի շտրիկով՝ առավել հարմարավետ էր կատարումը: Մինչ օրս էլ, երաժշտական դպրոցներում, ուսումնարաններում ու կոնսերվա-</p>
--	--	---	--	--	--

				<p>18-20-րդ դարասկզբին ստեղծված նվագարաններ են պահվում «Մարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության թանգարան», «Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններում, ինչպես նաև «Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիա» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության ֆոլկլորի կաբինետում և տարբեր մասնավոր հավաքածուներում:</p>		<p>տորիայում սանթուրի ուսուցումը հենվում է ներմուծված նվագարանի և դրանից բխող կատարողական արվեստի վրա: Խնդիրը կարգավորելու նպատակով անհրաժեշտություն է սանթուրի նվագարանագործական և կատարողական բնիկ ավանդույթների պահպանումը:</p>
32.	Սազի կատարողական և նվագարանագործական ավանդույթը	Ավանդական երաժշտական մշակույթ, ժողովրդապրոֆեսիոնալ կատարողական արվեստ, նվագարանագործություն	Սազը լարային-կամիթային խմբի նվագարան է, ունի տանձաձև իրան, երկար կոթ, որի վրա տեղակայվում են լադերը: Լարերը մետաղից են, նվագում են ոսկրե մզրակով: Հայաստանում մինչխորհրդային շրջանը տարածված էին սազի մեծ, միջին և փոքր տեսակները (ընդհանուր երկարությունը՝ 55-110 սմ): Լարերի թիվը տատանվում էր 6-8-ի միջև, որոնցից յուրաքանչյուրը խմբով էր կազմվում: Դրանք ևս տարբերակներ ունեին, օրինակ՝ 1-ին և 3-րդ լարերի խմբում երեքական լար էր ձգվում, 2-րդ-ում՝ երկու լար: Այլ տարբերակում՝ 1-ին լարը՝ մեկ, երկրորդը՝ երեք, իսկ երրորդը՝ երկու լարից կարող էր բաղկացած լինել: 7-8 լարանի սազերի երրորդ լարը	Նվագարանի նախատիպերն ու տարբերակները կիրառվել են արևելյան ու արևմտյան բազմաթիվ երկրներում: Հայկական մանրանրկարներում կարելի է տեսնել չափերով ու լարերի քանակով տարբերվող սազի ընտանիքի մի շարք նվագարաններ, որոնց կատարողները ևս սոցիալական տարբեր խավերի ներկայացուցիչներ են (Ա. Գևորգյան «Արիեստներն ու կենցաղը հայկական մանրանկարներում», Երևան, 1978 թ.): Գ. Լևոնյանի վկայությամբ՝ այն մեծ տարածում ուներ աշուղական մշակույթում, իսկ «սազ» բառը նաև նվագարան նշանակող ընդհանրական իմաստ էր ձեռք բերել: Ըստ այդմ՝	Տարրի կրողները ժողովրդապրոֆեսիոնալ երաժիշտներն են, աշուղները, ինքնուս նվագածուները: Եզակի դեպքերում կարելի է հանդիպել ՀՀ Տավուշի մարզի գյուղական բնակավայրերում:	Խորհրդային տարիներին սազի տարբեր տեսակների պատրաստման և կատարողական ավանդույթն աստիճանաբար երկրորդական պլան էր մղվում: Այն համարվում էր տարեց (երբեմն նաև՝ կույր) աշուղների նվագարան և երիտասարդներին ոչ վայել: Հատկապես մոռացվեց մեծ ու փոքր՝ ջուռա կոչվող սազի կատարման բնիկ ավանդույթը՝ ժառանգաբար փոխանցման խաթարման և երաժշտական ան-

			<p>մյուսներից համեմատաբար կարճ էր լինում: Ավանդական մշակույթում համարվում էր աշուղների ամենասիրելի նվագարանը, լայնորեն տարածված էր նաև ինքնուս երաժիշտների շրջանում: Առավել կիրառվում էր իբրև երգերին նվագակցող, իսկ վարպետ կատարողների և սազի նվագակցությամբ էպիկական պատմություններ, սիրավեպեր կամ հեքիաթասաց աշուղների շրջանում՝ նաև տարբեր դրվագները նկարագրելուն բնորոշ տրամադրություն հաղորդելու նպատակով՝ իրենց կատարողական վարպետությունը ցուցադրող, իմպրովիզացիոն նվագարան:</p>	<p>հատկապես լարային նվագարանների երաժշտին անվանում էին նաև սազանդար:</p> <p>Սազի ու սազահարի բազմաբնույթ պատկերներ կարելի է տեսնել նաև 17-20-րդ դարակերպի հայկական տապանաքարերի վրա: Ի թիվս այլ նվագարանների՝ սազ են նվագել գրեթե բոլոր հայ աշուղները, իսկ պրոֆեսիոնալ երաժիշտներից՝ Մաշա Օզանեզաշվիլին: 18-20-րդ դարակերպին ստեղծված նվագարաններ են պահվում «Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության թանգարան», «Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան» պետական ոչ առևտրային կազմակերպություններում, ինչպես նաև «Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիա» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության ֆոլկլորի կաբինետում և տարբեր մասնավոր հավաքածուներում:</p> <p>1925 թ. կոմպոզիտոր և նվագարանների վարպետ Վ. Բունին վերակառուցելով նվագարանը՝ արևելյան սիմֆոնիկ նվագախմբի համար ստեղծեց սազի նոր ընտանիք՝ ջուռա, չոնգուր, ալտ, բաս տարբերակներով (օրինակներն ու գծա-</p>		<p>սամբլներում նվագարանների պահանջարկի բացակայության պատճառով: Ավելի ուշ՝ 1970-ական թթ. սկսեցին նվագարանի ուսուցումը կազմակերպել մասնագիտական կրթօջախներում: Պատրաստման ու կատարման հմտությունների կորստի պատճառով մեր երկրում տարածված միջին չափի ժամանակակից սազերի կատարողական տեխնիկական խիստ սահմանափակ է, ավելի եվրոպականացված և հեռացել է բնիկ արևելյան ավանդույթից: Ժողովրդական նվագարանների անսամբլներում ու աշուղական խմբերում էլ նվագարանը լիարժեք չի հնչում:</p> <p>Անհրաժեշտություն է նվագարանագործական և կատարողական բնիկ ավանդույթների պահպանությունը:</p>
--	--	--	--	---	--	---

				<p>գրերը պահվում են Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում): Վ. Բունու ստեղծած նվագարաններն այսօր էլ կիրառվում են միջինասիական տարբեր նվագախմբերում:</p>		
<p>33.</p>	<p>«Կաթնավով մատաղ» ծես</p>	<p>Կենսապահովման մշակույթ, ժողովրդական գիտելիք, ուտեստի հետ կապված սովորույթներ</p>	<p>«Կաթնավով մատաղ» ծեսի առանցքում ընկած է կաթնով եփելը և բանասացների բնորոշմամբ՝ որպես մատաղ բաժանելը: Ծեսն ունի երկու հակադիր գործառույթներ՝ անձրևաբեր և անձրևախափան: Հստակ ժամկետներ և տևողություն չկա՝ կազմակերպում և իրականացնում են ըստ անհրաժեշտության: Գարնան անձրևային եղանակների երկար շարունակվելու դեպքում ծեսը կատարվում է անձրևախափան նպատակով, իսկ ամռան երաշտների դեպքում՝ անձրևաբեր: Ծեսի իրագործումը համայնքային ներգրավվածություն ունի, հիմնականում կազմակերպում են տարեց կանայք: Կաթնով եփելու արարողությանը նախորդում է համայնքի երեխաների և պատանիների կողմից հումքի, մասնավորապես, կաթի և հացահատիկեղենի հավաքը, որը հավաքվում է առնվազն յոթ տնից: Պատրաստումը կազմակերպվում է գյուղի մարդաշատ հատվածներում՝ գյուղամիջում, եկեղեցու բակում, բանուկ ճանապարհին կամ խաչմե-</p>	<p>19-20-րդ դդ. ազգագրական սկզբնաղբյուրները վկայում են, որ Հայաստանի բոլոր գավառներում ընդունված է եղել Համբարձման տոնին կաթնովի մատաղ անել, ինչի նպատակն է եղել գյուղատնտեսական մթերքների առատության ապահովումը (Ե. Լալայեան, «Միսիան. Նշանատր տօներ, Ազգագրական հանդէս», գիրք Գ, 1898 թ., Ս. Լիսիցյան, «Ջանգեղուրի հայերը», 1969 թ., Ս. Լիսիցյան, «Լեռնային Ղարաբաղի հայերը», 1981 թ., «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն», պրակ 12, 1971 թ.): Համբարձման տոնի ընթացակարգը շատ տարբերով (երգ ու պար, «հարսի»/տիկնիկի հետ պտտվել, սննդամթերք կամ փող հավաքել, սննդամթերքը և գնված ուտելիքը բաժանել) համընկնում է որոշ անձրևաբեր և անձրևախափան ծեսերի, մասնավորապես, տիկնիկ պտտեցնելու և կաթնովով մատաղ անելու ծեսերի հետ: Թեև ծեսի առաջնային նպատակն անձրև բերելն է կամ այն դադարեցնելը, ակնկալ-</p>	<p>Տարրի կրողները ՀՀ Սյունիքի մարզի Գորիս և Տեղ համայնքների տարեց կանայք են:</p>	<p>«Կաթնավով մատաղի» ավանդույթը վտանգված է՝ ինչպես գրեթե բոլոր ավանդույթները՝ գյուղաի-զացիայի, ուրբանիզացիայի, կրթական մակարդակի բարձրացման, աշխարհայացքների և նախապատվությունների տարբերությունների պատճառով, սերունդների միջև կապի խզման, պատերազմի և հարկադրված ժողովրդագրական տեղաշարժերի, ինչպես նաև այլ ընդհանուր և տարածաշրջանային խնդիրներով պայմանավորված: Նշված համայնքների գյուղերի մեծ մասում ծեսը դադարել է կենցաղավարել, սակայն Ակներ գյուղում այն մինչ օրս կատարվում է: Այս ծեսի պարագայում մասնավոր պատճառներից են վերջինիս պաշտամունքային-հա-</p>

		<p>րուկում, երբեմն՝ արարողությունը կազմակերպող կանանցից մեկի տանը:</p> <p>Ծեսի համար պատրաստվող կաթնովը պարզ ուտեստ է, որի հիմնական բաղադրիչներն են կաթը, բրինձը և (կամ) հաճարի ձավարը: Ըստ ճաշակի ավելացնում են աղ, շաքար, յուղ, կարագ կամ ձեթ: Կաթնովը եփելու համար օգտագործում են 40 լիտր տարողությամբ մեկ կամ մի քանի կաթասներ, եփելուց աղոթքներ և բարեմաղթանքներ ասում: Համայնքի անդամները հավաքվում են եփվող կաթնովի շուրջ, քննարկում գյուղի անցուդարձը, չամուսնացած երիտասարդներին ամուսնացնելու հարցը, պատմություններ պատմում և այլն: Պարտադիր է երեխաների մասնակցությունը ծեսին: Կաթնովը բաժանվում է առնվազն յոթ տեղ (տարբեր տներ կամ նույն տանը չբնակվող մարդկանց): Հատկանշական է երեխաներին և կաթնովի պատրաստման վայրի մոտով անցող-դարձող ծանոթ-անծանոթներին, բացակա համագյուղացիներին բաժին հանելը: Արարողությանը միացողները ևս բարեմաղթանքներ են ասում, մասնավորապես՝ «Մատաղն ընդունելի լինի»:</p>	<p>վող վերջնարդյունքը, ինչպես և Համբարձման տոնի դեպքում, գյուղատնտեսական՝ անասնապահական և երկրագործական առատ արտադրանքն է՝ կաթի, հացահատիկեղենի և այլ մթերքների ձևով (Ռ., Հովսեփյան, Հ. Աբրահամյան, «Կաթնավով մատաղ» անձրևաբեր և անձրևախափան ծես Սյունիքում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2022-3(666), էջ 349-366):</p> <p>Ծեսի կենցաղավարումն անկում է ապրում 1960-ական թթ., ավելի մեծ թափով՝ 21-րդ դարի սկզբից: Ներկայում ծեսը հազվադեպ են կատարում, սովորաբար տարին մեկ անգամ կամ մի քանի տարին մեկ անգամ հաճախականությամբ, որի մասին գիտելիքը պահպանված է և գրանցվել է 2017-2022 թթ. ՀՀ Սյունիքի մարզի Գորիս (Գորիս, Վերիշեն, Քարահունջ, Ակներ, Խնձորեսկ բնակավայրեր) և Տեղ (Տեղ, Քարաշեն, Խնածախ, Կոռնիձոր բնակավայրեր) համայնքներում:</p>	<p>վատալիքային բնույթը և ավանդույթը կրողների, դեռևս խորհրդային շրջանի հակակրոնական քարոզչության արդյունքում ձևավորված մերժողական վերաբերմունքն իռացիոնալ բնույթի պրակտիկաների նկատմամբ: Մեր օրերում վերը նշված պատճառներին ավելացել են նաև պատերազմի և դրա հետևանքների արդյունքում ավանդույթը կրողների մոտ արժեքային համակարգերի փոփոխությունները, մասնավորապես, նյութականի և հոգևորի վերարժևորումը, որի արդյունքում նախապատվությունն ավելի «գործնական» նշանակության ավանդույթներին է տրվում: Այնուամենայնիվ, նշված համայնքներում կան տարբեր տարիքի անհատներ և երիտասարդական խմբեր, որոնք հետաքրքրված են իրենց համայնքների ոչ նյութական մշակութային արժեքների պահպանությամբ և մասնագիտական</p>
--	--	---	---	--

						խորհրդատվության և ուղղորդման կարիք ունեն: Եթե պատմական անցյալում «կաթնավով մատաղ» ծեսն ուներ հիմնականում տնտեսական գործառույթ, ապա մեր օրերում դրա իրականացումը պայմանավորված է համայնքային համախմբվածության և սոցիալ-մշակութային խնդիրների լուծման մեխանիզմներով:
34.	«Բուկա բարանե» անձրևաբեր ծես	Բնությանը և տիեզերքին վերաբերող գիտելիք և ծես	«Բուկա բարանե» (կուրմանջիով՝ «անձրևի հարս») ծեսի անձրևաբեր տարբերակը կարելի է հայկական «Նուրի» անձրևի ծեսի համանմանը համարել, քանի որ ծեսի ընթացքում օգտագործվող առարկաները, մասնակիցների կազմը և ծիսակարգը հիմնականում նման են: Հողագործությամբ զբաղվող եզդիների շրջանում «բուկա բարանե» հայտնի է որպես անձրևաբեր ծես, որը կատարում են անձրևի սակավության և երաշտի ժամանակ: Ծեսի նախաձեռնողը սովորաբար տարեց կանայք են, հիմնական կատարողները՝ չամուսնացած աղջիկներն ու երեխաները: Ծեսի գլխավոր առարկան «բուկա բարանե» է՝ տիկնիկը, որը սարքում են խաչաձև՝ ավելից, փայտերից կամ մետաղական ձո-	«Բուկա բարանե» ծեսի այս՝ համեմատաբար պարզ, անձրևախափան տարբերակն առավել տարածված է ավանդաբար ոչխարաբուծությամբ զբաղվող և ամառվա ընթացքում սարեր քոչող կուրմանջիախոս բնակչության շրջանում: Եզդիների և քրդերի անձրևի ծեսերին նվիրված հատուկ հետազոտություններ մինչև վերջերս չեն եղել, նրանց ավանդույթները և բանահյուսությունը փոխանցվել են բանավոր և չեն նպաստել կրոնի և հավատալիքների մասին տեղեկությունների հանրայնացմանը: Սակայն մի քանի հեղինակներ իրենց ընդհանուր ազգագրական բնույթի աշխատանքներում նշում են «Բուկա բարանե» ծեսի մասին:	Տարրի կրողը ՀՀ Արագածոտնի մարզի Ալագյազ և Արևուտ համայնքների եզդի բնակչությունն է:	Հայաստանի եզդիների ավանդույթները՝ ներառյալ բուկա բարանեի և եղանակի կարգավորման ու գյուղատնտեսական մյուս ծեսերը, կորսվում են դրանց կրողների շրջանում: Ավանդույթը դեռ պահպանվել է Արագածոտնի մարզի Ալագյազ և Արևուտ համայնքներում, ինչպես նաև բարձրլեռնային անասնապահական կայաններում: Ներկայում դրա մասին գիտելիքի կրողները հիմնականում տարեցներն են: Հայկական համանման տիկնիկով անձրևի ծեսի

			<p>ղերից, որի վրա շոր են հագցնում կամ փաթաթում, իսկ «գլխին»՝ գլխաշոր գցում: Երեխաները տիկնիկով շրջում են տնետուն, երգում կամ արտասանում: Տանտերերը նրանց սննդամթերք կամ փող են տալիս և տիկնիկի վրա ջուր լցնում: Արարողության վերջում հավաքված սննդամթերքով տարբեր ուտեստներ՝ ներառյալ կաթնով կամ հալվա են պատրաստում և բոլորը միասին ուտում: Ծեսի անձրևաբեր տարբերակի ավարտական մասը տարբեր է լինում. 1) բուկա բարանեն գցում են ջուրը, 2) թաղում են և վրան ջուր լցնում, 3) նախորդ ծեսի ժամանակ թաղած բուկա բարանեն հանում են և գցում ջուրը:</p> <p>Երբ անձրևը շատ է եկել ու չի կտրվել, բուկա բարանեն հանել են ջրից կամ հողից: Ի տարբերություն անձրև կանչելու ծեսի, երբ բուկա բարանեին փորձում են սիրաշահել, անձրևախափան բուկա բարանե ծեսի ժամանակ հակառակն են անում: Շատ դեպքերում թաղման արարողություն են նմանակում, ողբալով բուկա բարանեին, հոգեհացի համար մթերք հավաքում, հալվա բաժանում:</p>	<p>Այդ հեղինակներից է Թոմաս Բուանը («Քրդերը» Բեյրութ, 1958 թ., «Գիտելիք քրդերի», Բեյրութ, 1965 թ.), որը ազգագրական նյութեր է հավաքել Թուրքիայի, Իրաքի և Իրանի կուրմանջիստու բնակչության շրջանում: Նա ծեսը ներկայացնում է որպես երեխաների կողմից իրականացվող արարողություն և նշում, որ, երբ շատ է անձրևում, և բերքի փչանալու վտանգ է լինում, նույն արարողությունը կատարվում, է երգի այլ բառերով:</p> <p>Ամինե Ավդալն իր «Եզդի քրդերի հավատալիքները» գրքում (Երևան, 2006 թ.) ևս հակիրճ անդրադարձել է Հայաստանում կատարվող «Բուկա բարանե» ծեսին: Հայաստանի եզդիների անձրևաբեր ու անձրևախափան ծեսերի մասին վերջին տարիներին կատարվել են հետազոտություններ (Ռ. Հովսեփյան, «Հայաստանի եզդիների «բուկա բարանե» («անձրևի հարս») և մյուս անձրևաբեր ծեսերը», Էջմիածին, 2017 թ., Է. Պետրոսյան, Ռ. Հովսեփյան «Հայաստանի եզդիների անձրև կանչելու և դադարեցնելու ծեսի դիցաբանական մոտիվների իմաստաբանությունը», Երևան, 2023 թ., ռուսերեն), որոնցից վերջինում այն մեկնաբան-</p>		<p>հետ գերակշիռ նմանություններով հանդերձ, Հայաստանի եզդիների բուկա բարանե ծեսն ունի մի շարք կրոնական առանձնահատկություններ, ինչպես նաև իր մեջ պահպանել է մի շարք արխայիկ առասպելաբանական տարրեր, որոնք չեն պահպանվել անձրևաբեր ծեսերի հայկական տարբերակներում:</p>
--	--	--	--	--	--	--

				վում է, որպես հնագույն հնդեվրոպական աշխարհաստեղծման առասպելից սերող ծես:		
--	--	--	--	--	--	--

»:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԱՐՉԱՊԵՏԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ
ՂԵԿԱՎԱՐ

Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ